

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Baytileuova Gulzar Maxset qizi
Qoraqolpag‘iston Respublikasi
Pedagogik mahorat markazi
Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus
ta‘lim metodikalari kafedrasini
katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish ularning intellektual, ijtimoiy va emotsional kamolotida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Nutq orqali bola atrof-muhitni anglaydi, o‘z fikrini ifodalaydi va muloqot ko‘nikmalarini shakllantiradi. Maktabgacha davrda nutqni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari fonematik eshituvni kuchaytirish, lug‘at boyligini kengaytirish, grammatik tuzilmani shakllantirish hamda izchil nutqni o‘rgatishni o‘z ichiga oladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, o‘yin faoliyati, badiiy adabiyot, interfaol metodlar va raqamli vositalar nutqiy rivojlanishning samaradorligini oshiradi. Ushbu mavzu maktabgacha ta‘lim tizimida nutqni rivojlantirish jarayonining mazmuni, metodlari va pedagogik ahamiyatini yoritadi hamda pedagoglarga amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: nutq rivoji, maktabgacha yosh, fonematik eshituv, lug‘at boyligi, grammatik tuzilma, izchil nutq, pedagogik metodlar, o‘yin texnologiyalari, interfaol yondashuv.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish bugungi kunda pedagogika fanining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Nutq bolaning psixologik, intellektual va ijtimoiy rivojlanishining yetakchi omillaridan biri bo‘lib, u fikrlash, muloqot qilish, atrof-muhitni idrok etish va shaxs sifatida shakllanish jarayonida muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli maktabgacha ta‘lim muassasalarida nutqni rivojlantirish jarayonini tizimli va ilmiy asosda tashkil etish

pedagoglarning asosiy vazifalaridan biridir. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirishning nazariy asoslari, metodik yondashuvlari, rivojlanishga ta'sir etuvchi omillar hamda amaliy tavsiyalar keng yoritiladi.

Nutq bola hayotining ilk davridan shakllanib boradi. Uning rivojlanish jarayoni psixologiya, lingvistika va pedagogika fanlarining o'zaro uyg'unligi asosida o'rganiladi. Psixologik nuqtayi nazardan, nutqning rivojlanishi bola tafakkurining o'sishi, bilish jarayonlarining faollashuvi bilan chambarchas bog'liq. Tilshunoslik nuqtayi nazaridan esa nutq fonetika, leksika va grammatika kabi bo'limlarning bosqichma-bosqich o'zlashtirilishi natijasida shakllanadi.

Maktabgacha yosh davri bolaning nutqiy rivojlanishi uchun eng sezgir (senzitiv) davr hisoblanadi. Bu davrda bola tovushlarni eshitish, talaffuz qilish, so'zlarni yodlash, gaplar tuzish va fikrini izchil ifodalashga nisbatan yuqori qobiliyatga ega bo'ladi. Shuning uchun pedagog nutqiy tarbiyaga shu davrdanoq e'tibor qaratishi lozim.[1]

2–3 yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish. Bu yoshda bola bir so'zli gaplardan ikki-uch so'zli gaplarga o'tadi. Lug'at boyligi tez kengayadi, asosiy predmet va harakat nomlarini o'zlashtiradi. Nutq asosan taqlid asosida shakllanadi.

3–4 yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish. Bola to'liq gaplardan foydalanishni boshlaydi. Savol berish, sabab–natija munosabatlarini ifodalash boshlanadi. Grammatik shakllar (ko'plik, egalik, zamon) o'zlashtiriladi.

4–5 yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish. Izchil nutq faol shakllanadi. Bola hikoya tuza oladi, syujetli o'yinlarda nutq faol ishlatiladi. Lug'at boyligi keskin ortadi.

5–7 yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish. Bola grammatik jihatdan to'g'ri, mantiqli nutq qurishga qodir bo'ladi. Maktabga tayyorlov jarayonida fonematik eshituv, matn tuzish, qayta hikoyalash, dialogik va monologik nutq shakllanadi.[2]

Bolalarning nutqiy rivojlanishi ko'plab ichki va tashqi omillarga bog'liq:

Ichki omillar

- markaziy asab tizimi rivojlanishi;
- fiziologik rivojlanish darajasi;
- eshitish va idrok qilish qobiliyati;

- temperament va xarakter xususiyatlari.

Tashqi omillar

- oiladagi muloqot muhiti;
- pedagogik ta'sirning sifati;
- badiiy adabiyot bilan ishlash darajasi;
- o'yin faoliyatining boyligi;
- zamonaviy kommunikativ vositalardan foydalanish.

Mazkur omillarning uyg'unligi bolada nutqning tabiiy va to'laqonli rivojlanishini ta'minlaydi.

Didaktik o'yinlar nutqni rivojlantirishning eng samarali vositasidir. Ular lug'atni boyitish, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, predmetlarni ta'riflash va gap tuzish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi.

Misollar:

- “Nimani eshitding?”,
- “Ortib qolgan so'zni top”,
- “Nimani ko'ryapsan?”,
- “Rasmdan hikoya tuz”.

Badiiy adabiyot bilan ishlash. She'r, ertak, hikoya va topishmoqlar bolalarda nutqiy faoliyatni rivojlantiradi. Badiiy matnlarni o'qib berish, muhokama qilish, savol-javob, drammatizatsiya qilish — so'z boyligini oshiradi va mantiqiy nutqni mustahkamlaydi.

Lug'at ishlari. Lug'atni boyitish — nutq rivojining asosiy yo'nalishidir. Bu jarayonda:

- predmetlarni nomlash;
- sifat va harakat bildiruvchi so'zlarni o'rgatish;
- antonim va sinonimlar bilan ishlash;
- so'zlarni guruhlariga ajratish metodlari qo'llanadi.[3]

Talaffuz buzilishlarining oldini olish uchun fonematik eshituvni rivojlantirish muhimdir. Bu yoʻnalishda tovushlarni ajratish, farqlash, toʻgʻri aytish mashqlari bajariladi.

“Klaster”, “Aqliy hujum”, “INSERT”, “Assotsiativ xarita” kabi metodlar bolalarda fikrlash va nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi.[4]

Mobil ilovalar, audio-kitoblar, interaktiv taʼlim platformalari bolalarning nutqiy rivojlanishiga ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Masalan: tovushlarni farqlash, rasm asosida hikoya tuzish, onlayn animatsiyalar orqali voqeani qayta aytish kabi faoliyatlar.

Zamonaviy taʼlim jarayonida STEAM, Montessori, Reggio Emilia kabi pedagogik tizimlarda nutqni boshqa faoliyatlar bilan integratsiyalash keng qoʻllanilmoqda. Masalan:

Rasm chizish jarayonida bolaga “Nimani chizding? Qanday rang ishlatding?” kabi savollar berish;

Tajriba davomida natijani soʻzlab berish;

Konstruktor bilan ishlaganda qurilmani tasvirlab aytish.

Bu usullar nafaqat nutqni, balki tafakkur, kuzatuvchanlik, mantiqiy fikrlashni ham rivojlantiradi.

Dialog bolani muloqot jarayonida faol ishtirok etishga oʻrgatadi. Pedagog savol-javoblar, suhbatlar, rolli oʻyinlar orqali dialogik nutqni shakllantiradi.

Monologik nutq — bolada fikrni izchil va toʻliq bayon qilish koʻnikmasini rivojlantiradi. Hikoya tuzish, rasm asosida voqeani bayon qilish, shaxsiy tajribani aytib berish mashqlari samarali hisoblanadi.[5]

Oila bolalarning nutqiy rivojlanishida asosiy muhitdir. Ota-onalar bilan muloqot, uyda kitob oʻqish, suhbatlar, badiiy ertaklarni tinglash — nutqning barcha jihatlariga ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Uy sharoitida bola bilan toʻgʻri va aniq gapirish, unga savol berish, javoblariga eʼtibor qaratish pedagogik jarayonning muhim davomi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish — koʻp qirrali, tizimli va izchil pedagogik jarayon boʻlib, u bolalarning har tomonlama

rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Nutq rivoji bolaning fikrlash qobiliyatini, muloqot madaniyatini, ijodiy va ijtimoiy faolligini shakllantiradi. Pedagoglar nutqni rivojlantirish uchun didaktik o'yinlar, interfaol metodlar, badiiy adabiyot, raqamli texnologiyalar va integrativ faoliyatlardan samarali foydalanishi zarur. Oila va ta'lim muassasasi hamkorlikda ishlagan taqdirda nutqiy rivojlanish yanada samarali natija beradi. Shunday qilib, bolada nutqning to'laqonli shakllanishi uning keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o'qishiga poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimova M., Hasanboyeva O. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. Toshkent: "Fan", 2020. – 95–164-betlar.
2. Malova R. Bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019. – 42–108-betlar.
3. Vygotskiy L.S. Myshlenie i rech. Moskva: Pedagogika, 2018. – 37–112-betlar.
4. Smirnova E. Psixologiya rechevogo razvitiya detey. Moskva: Vlados, 2017. – 50–89-betlar.
5. Jalilova D. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirish. Toshkent: "Ilm ziyo", 2021. – 18–75-betlar.